

ALGUNES QÜESTIONS SOBRE ELS DICCIONARIS ESCOLARS

Cecili Garriga Escribano. Professor de Llengua Espanyola a l'Ensenyament de Mestres

Una mica d'història

El 1992 ha estat un any de sonats esdeveniments i commemoracions: Jocs Olímpics, expos, centenaris, etc. Però s'ha passat per alt un fet culturalment important: també ha fet cinc-cents anys que Elio Antonio de Nebrija —concretament el 1492— va donar a conèixer el primer diccionari modern en una llengua romànica. Uns anys més tard, el 1507, amb G. Busa, publica Nebrija l'equivalent en català.

Des d'aleshores, la lexicografia, que Fabra (1983) definia como l'art de compondre lèxics o diccionaris, ha progressat molt. Però aquest progrés no ha estat producte d'una teorització prèvia, sinó que ha anat lligat a la necessitat: es feien diccionaris perquè calia fer-ne, calia traduir, calia entendre's. D'aquí que el desenvolupament de la lexicografia partís dels diccionaris bilingües, primer amb correspondències amb el llatí, i més tard amb les llengües del voltant, francès i italià fonamentalment, de vegades en un mateix diccionari. Cap al segle XVII comencen a aparèixer els primers diccionaris monolingües, i es consolida aquesta pràctica al segle XVIII. Va ser fonamental, en aquest sentit, la creació de les acadèmies.

En l'actualitat, la metalexicografia, com a disciplina que investiga sobre els diccionaris que existeixen, i que proposa noves alternatives als diversos problemes plantejats, adquireix una gran empenta. Vegem alguns dels fruits que ha donat aquesta reflexió.

Nous aspectes dels diccionaris

Com hem dit, la lexicografia ha estat tradicionalment lligada a la traducció. Modernament, en canvi, el diccionari ha esdevingut una eina generalitzada de consulta per al parlant en la seva pròpia llengua. A més, el desenvolupament editorial ha portat a una gran oferta de diccionaris, però sobretot, ha fet veure el diccionari com un producte que ha de satisfer unes necessitats concretes diferents segons l'usuari. Aquesta especificitat és evidentment positiva, ja que no ha de ser igual un diccionari per a uns usuaris que tenen una certa competència lingüística —als quals van dirigits els diccionaris generals d'ús—, que per a uns usuaris que es troben en una fase d'aprenentatge de la llengua. I encara entre aquests, caldrà diferenciar els que

l'aprenen com a segona llengua —als qui van adreçats els diccionaris per a estrangers—, dels que l'aprenen com a llengua materna —que usaran els diccionaris escolars.

Davant aquests nous enfocaments, ens centrarem, a continuació, en el diccionari escolar, potser el gènere que necessita una més gran especificitat i, tanmateix, el més abandonat pels lexicògrafs.

El diccionari escolar: dues consideracions

La primera consideració té a veure amb el concepte de "diccionari". Des de fa uns anys, els diccionaris es contemplen als programes oficials com una eina fonamental per a l'ensenyament. El *Disseny curricular: Ensenyament Primari* (1990) inclou el diccionari dins dels procediments, com a contingut de l'apartat de *Comprensió de lectura* (Pàg. 38), i els torna a citar en els objectius terminals, dins el capítol de *Comprensió escrita*.

9. Interpretar i utilitzar les locucions i frases fetes més conegudes (manejar diccionaris per trobar el significat de les paraules i ampliar-ne el coneixement).
10. Utilitzar el diccionari com un dels recursos per comprovar la correcta escriptura de les paraules.
11. Conèixer i utilitzar els indicadors externs d'un llibre (títol, índex...), un text (títol, subratllat...), un diccionari i/o enciclopèdia (ordre alfabètic...) per facilitar la recerca d'informació i la comprensió.

L'ús del diccionari també és un dels continguts recollits dins l'epígraf *Actituds, valors i normes* (Pàg. 41).

Com es pot veure, sempre que es fa esment dels diccionaris al Disseny curricular és amb una finalitat descodificadora, de comprensió, mai d'expressió. Aquest és un dels canvis que s'ha produït en lexicografia modernament: el diccionari ha de ser una eina que serveixi per a la codificació. Fins ara, els diccionaris que teníem només servien per comprendre paraules que apareixien en la llengua i que el parlant desconeixia, si més no, parcialment. Les noves teories lingüístiques, concretament l'anomenada gramàtica generativa, que veu el «diccionari teòric» o «lexicó», en paraules de M.T. Cabré i G. Rigau (1986), com «un recull que ha de descriure i explicar la possibilitat que té el parlant de crear unitats a partir dels models que ja posseeix», revolucionen la lexicografia. És cert que aquest

«diccionari» és ideal, incorporat a la gramàtica interioritzada que cada parlant té, però la lexicografia pràctica ha trobat en aquest ideal una finalitat racionalitzadora de la seva tasca.

Des del punt de vista didàctic, aquest fet també ha tingut conseqüències importants, encara que no quedin reflectides en els programes de l'Administració: ara, els nous diccionaris han de possibilitar la codificació, la producció. Aquest objectiu és especialment interessant per als diccionaris escolars (es poden veure les propostes de Gutiérrez Cuadrado, 1987) i per als destinats a usuaris estrangers. Retrobarem el tema en parlar, més endavant, de les definicions.

La segona consideració tracta del concepte de «diccionari escolar». Hem subratllat la importància del diccionari com a producte. Les editorials solen tenir «famílies» de diccionaris de diversos nivells. La idea que preval és la de fer un gran diccionari, un «diccionari mare», que s'adapta després a les necessitats de cada grup d'usuaris. Però aquesta adaptació difícilment es basa en cap altre criteri que no sigui la reducció del corpus, de manera que els anomenats «diccionaris escolars» reproduïxen l'estructura dels diccionaris grans, ja criticables per ells mateixos, encara que aquest és un aspecte en el qual no podem entrar ara.

No sembla discutible que els nens en edat escolar són prou peculiars com per tenir uns interessos ben definits, tant pel que fa a l'extensió del corpus com a la selecció d'aquest corpus, o les característiques gràfiques, o el tipus d'informació, o el grau de complexitat en les definicions, o fins i tot, el format, la qualitat de l'enquadernació, del paper i el preu. Aquests aspectes poden semblar, en molts casos, de sentit comú; d'altres comporten una més gran reflexió teòrica prèvia. El mestre, de vegades, no compta amb prou criteris per jutjar si un diccionari és adequat a les necessitats dels seus alumnes. A continuació tractarem alguns d'aquests aspectes que considerem que s'han de tenir en compte a l'hora de triar un diccionari escolar.

Exigències per a un diccionari escolar

No totes les característiques següents són exclusives dels diccionaris escolars. La majoria serien ben rebudes de trobar-les a qualsevol diccionari, però són indispensables en una obra pensada per als nostres usuaris. Deixant de banda els aspectes més materials ja esmentats, caldrà fer, a un diccionari escolar, les següents consideracions:

- *Corpus.* Un diccionari escolar no haurà de recollir, en principi, el lèxic antiquat o desusat, els arcaïsmes. En canvi, caldrà incloure-hi el vocabulari modern i l'específic de les matèries que s'estudien a l'ensenyament primari. S'han d'evitar els neologismes científics i l'enciclopedisme.

Amb un corpus d'uns trenta mil lemes coherentment seleccionats pot ser suficient.

- *Entrades.* Convé que els lemes estiguin en minúscula, ja que així es permet marcar clarament els accents.

- *Definicions.* Les definicions han de ser senzilles, i han de defugir la sinonímia per no caure en la circularitat. L'ideal és que totes les paraules siguin definides mitjançant un vocabulari bàsic. En qualsevol cas, s'ha d'anar amb compte que no s'utilitzin paraules difícils en l'interior de les definicions. Si és possible, seria bo que tot allò que no forma part de la definició, el que J. Rafel (1989) anomena «elements extrínsecs», es marqués amb parèntesis o claudàtors, com ara els arguments verbals de les definicions. Els «s'aplica a», «relatiu o pertanyent», etc. també s'han de suprimir.

- *Accepcions.* L'ordre de les accepcions ha d'estar determinat per la freqüència d'ús, mai per criteris cronològics. S'ha de diferenciar bé entre polisèmia i homonímia. La marca de «figurat» no té gaire sentit en

un diccionari sincrònic, ja que suposa un cert criteri cronològic.

- *Informació gramatical.* Els articles lexicogràfics han de recollir aquest tipus d'informació, i no només sobre el femení i la categoria gramatical de la paraula, sinó també sobre els plurals irregulars morfològicament o ortogràfica, sobre les irregularitats verbals, sobre la preposició que regeixen alguns verbs, o sobre les restriccions d'algunes combinacions: *equestre* funciona amb *estàtua* o *circ*, però no amb *carn* o amb *pesta*. També seria convenient trobar informació sobre la posició de l'adjectiu i la seva combinació amb *ésser* o *estar*. Poden ser útils els quadres sinòptics.

- *Exemples.* Aquest és un aspecte fonamental, ja que en molts casos són determinants a l'hora de fer comprensible una definició. Per això, cal que siguin exemples reals, actuals i significatius, propers als interessos de l'usuari. Les il·lustracions només es justifiquen si es troben integrades al text, i mai com a element decoratiu.

- *Marques d'ús.* Són imprescindibles en qualsevol diccionari, però encara ho són més si es pretén donar la possibilitat d'utilitzar aquelles paraules en contextos de parla. Caldrà, això sí, que el sistema de marques sigui ben senzill, per a no caure en una embrolla incomprensible: nivell formal, no marcat, familiar i vulgar. Aquestes indicacions han d'estar codificades mitjançant abreviatures sistemàticament aplicades.

- *Norma.* Un diccionari escolar ha d'orientar en la norma, marcant els usos considerats incorrectes, els barbarismes i les alternatives, sempre amb un criteri obert.

- *Informació pragmàtica.* Els últims anys s'ha experimentat un avenç considerable en l'estudi de les funcions comunicatives, avenç que cal aprofitar assenyalant les expressions rellevants en les relacions socials: salutació, oferiment, invitació, agraïment, etc.; en l'intercanvi d'informació, en l'expressió de sentiments, intencions, desitjos, etc.

- *EXPRESSIONS.* Es tracta d'un camp culturalment molt ric, encara que mancat de sistematització, ja que no hi ha una clara diferenciació entre modisme, frase feta, dita, proverbi, etc. En qualsevol cas, és important marcar els grups sintagmàtics fixos, i les situacions en què apareixen.

Reflexió final

Si volem ser optimistes, caldrà dir que serà difícil trobar un diccionari on tots aquests aspectes siguin satisfactoris; si pessimistes, que costarà trobar-ne tres en un mateix diccionari. És cert que, en aquests últims anys, diverses editorials s'han plantejat l'objectiu de crear diccionaris realment escolars, pensats per a les primeres etapes de l'ensenyament, amb més o menys fortuna. No és aquest el moment de fer una avaluació dels diferents diccionaris que

es poden trobar al mercat. Aquí es tractava només de posar en antecedents d'un problema que ens preocupa, i donar unes nocions mínimes sobre les exigències que cal fer a un diccionari escolar. Com sempre, el mestre té l'última paraula, i la seva experiència i perícia per explotar el diccionari de forma motivadora a la classe és el que fa que qualsevol eina rudimentària pugui esdevenir el més profitós dels instruments didàctics.

Referències bibliogràfiques

CABRÉ, M.T. i RIGAU, G. *Lexicologia i semàntica*. Enciclopèdia Catalana. Barcelona. 1986. Pàg. 12.

DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT. *Disseny curricular: Ensenyament Primari*. Generalitat de Catalunya. Barcelona.

FABRA, P. *Diccionari General de la Llengua Catalana*. Editorial Edhasa, 18ª ed. Barcelona. 1983. s.v.

GUTIÉRREZ CUADRADO, J. *Bricolage i Gramàtica*. «Gramàtica y expresión escrita». Departament de Didàctica de la Llengua i la Literatura. Universitat de Barcelona. Barcelona. Pàg. 69-80

RAFEL, J. *Sobre la normalització dels diccionaris catalans: els elements intrínsecs i extrínsecs de les definicions lexicogràfiques. La Corona de Aragón y las lenguas románicas*. Miscelánea de homenaje a Germán Colón. Editorial Gunter Narr Verlag. Tübingen. 1989. Pàg. 442.